

## ODRAZI KULTURNIH UTJECAJA TIJEKOM POSLJEDNJA TRI STOLJEĆA U VAROŠI SINJA

*Josip Ante Soldo*

Pisac prati urbani ali i društveno-kulturni razvoj varoši Sinja od godine 1686. do 1940. U 18. stoljeću varoš je bila pod jakim utjecajem članova franjevačkog samostana protiv čega ustaje racionalist Ivan Lovrić. Kroz 19. stoljeće stvara se »civilna« kultura djelovanjem činovništva i osobito bogate obitelji Buglijan koja je bila autonomnaški orijentirana. Stvaranjem nastavničkog kadra, franjevačka gimnazija je sjedinjena u Sinju 1854. i njeni nastavnici okupljaju mladu građansku klasu, nacionalno svjesnu te se općina pohrvaćuje. Iz Gimnazije izišli su i prvi intelektualci koji su nastavili studij a čitaonice stvaraju izvancrkvenu društvenu i kulturnu atmosferu otvaranjem škola u varoši i po selima, duhačkom glazbom, stvaranjem glumačkih skupina. Jedinstvo se, međutim, razbija novim strujanjima pravaša i demokrata. Time počinje polarizacija koja obuhvaća ne samo politička strujanja nego i kulturna. Ona se nastavila i u državi SHS (Jugoslavija) s jugoslavenskim »Sokolom« i hrvatskim »Orlom«. Obje struje natječu se na kulturnom polju s relativnim uspjesima. Uz njih se javlja i socijalistička struja koja jača od godine 1932, a godine 1940. ulazi s HSS u tzv. »Crvenu općinu«.

Stanovnici varoša Sinja, smještenog ispod istoimene tvrđave, uz plodno Sinjsko polje, dobar su primjer isprepletanja različitih utjecaja na život malih naselja južne Hrvatske i o tome govori ovaj kratki prilog.

### I.

#### *Varoš ispod tvrđave*

Nakon zauzimanja tvrđave Sinja (1686)<sup>1</sup> nastala je varoš na ostacima kuća koje su muslimani napustili, i to oko tvrđavnog brijega, na Žankovoj glavici i u ravničarskim zakucima prema Splitu ili Vrlici. Dvorišta oko kuća

<sup>1</sup> I. Marković, Sinj i njegovo slavlje 1887, Zagreb 1898; J. A. Soldo, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom, Sinjska spomenica, Sinj 1965, 103—176.

čuvala su još dugo zatvoreni zadružni život novoga stanovništva koje je nadolazilo od osvojenja tvrđave sve do godine 1720.<sup>2</sup>

Međutim, na početku 18. stoljeća stvorilo se središte još nedovoljno razvijenog naselja. Njega je nametnuo fra Pavao Vučković s gradnjom crkve i samostana, s nikad ostvarenim klaustom i s trgov gdje je čak zamišljao tržnicu s kolonadom ispod manje tvrđave Kamička. Time se stvorilo dominantno središte iz kojeg su se račvali putovi. Vojno središte bilo je u »kvartirima« na kojima je radio Ignacije Macanović Raguseo,<sup>3</sup> a vjersko uz crkvu na trgu, dok se društveno odvijalo ne samo na trgu nego i ispod crkve (pazar) i u manjim dvorištima oko kuća Lovrića, Milanovića ili na vrhu Žankove glavice.

U mletačkom razdoblju, osim manjih vojničkih građevina, jer je tvrđava nakon potresa (1769) napuštena, podignuta je javna česma na trgu (1745), sačuvana na crtežu Charlesa Yriartea,<sup>4</sup> kao i most preko Goručiće (Krolin most). Ulice su bile nedovoljno ispunjene kućama, sagrađene uglavnom od domaćeg kamena (muljike) i pokrivne ševarom s nekoliko groblja a banderije su se pokapale u zajedničkim grobovima u crkvi (do godine 1816).

Neposredno nakon naseljavanja Krajine glavnu ulogu su igrali harambaške obitelji na koje su utjecali franjevci, posrednici kod mletačkih vlasti jer su jedino oni znali talijanski jezik. Tek za Malog rata (1714—18) istakle su se u borbama varoške obitelji Lovrić, Katić-Grabovac, Vuletić, Vrdoljak. One su se sitnom trgovinom, ali i vjernom službom vlastima, uzdizale i zauzimale mjesta u upravi, osobito oko badžane i zdravstvenih ustanova, dok su harambašama ostale niže vojne službe.

### *Duhovna nadmoć franjevaca*

Sitnovaroškoj sredini pečat je davala vojska i fratri. Iako je vojske bilo dosta, ipak časnici su stajali uglavnom postrani društvenih i političkih zbivanja. Jača snaga su bili fratri.

Mnogi od njih završavao je bogosloviju u Budi ili negdje u Italiji. Vraćali su se kao lektori slobodnih znanosti, filozofije ili bogoslovlja i stoga su bili nadmoćni tada uglavnom nepismenim Sinjanima. Mnogi su od njih bili članovi sinjskih obitelji kojima se njihova rodbina ponosila. Njihovim zalaganjem neke su obitelji dobile »atestate« pa i privilegije, a Kačić ih je uvrstio u svoj »pismar« kao narodne junake na što su bili ponosni, ta upravo zbog toga su i tužili fra Filipa Grabovca jer je napisao kako je pod Sinjem bilo izdaje.<sup>5</sup> Osjećaj kulture života redovnika pokazuje i slika mjernika Petra

<sup>2</sup> J. A. Soldo, Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik Cetinske krajine, sv. 4, Sinj 1989, 81—143.

<sup>3</sup> C. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, Prilozi pov. umjetnosti u Dalmaciji, sv. 9, Split 1955, 217—219.

<sup>4</sup> C. Yriarte, La Dalmazia, Milano 1878, 185.

<sup>5</sup> K. Eterović, Fra Filip Grabovac, buditelj i mučenik narodne misli u prvoj pol. XVIII vijeka, Split 1927, 72. i sl.; F. Švelec, Filip Grabovac, uvod za Cvit razgovora..., Split 1986, 15.

Corira (1780) s pravilno podijeljenim vrtom s puteljcima s vodom što su je za sebe doveli od Šimčevih kuća (1724).

Među fratrima isticalo se nekoliko izrazito sposobnih pojedinaca, kao već spomenuti Vučković, zatim jedan od boljih propovjednika u Dalmaciji fra Jerolim Filipović te nabožni pjesnik Petar Knežević.<sup>6</sup> Osim pjesama on je poznat i po dvama kantualima. Njegov rad je nastavio fra Pavao Vučković ml. čiji je kantual sačuvao bolje skladbe.<sup>7</sup> Nije važno da li je Knežević autor ispisanih skladbi, ali one pokazuju relativno visoku razinu tadanjeg pjevanja u sinjskoj crkvi i dokaz su praćenja tadanje evropske barokne glazbe.

Običajnik crkve (1752) pokazuje smisao djelovanja preko obreda na dušu običnog čovjeka: pokorom u danima Velikog tjedna, zanosima u procesijama ili ufanja s kajanjem u vrijeme suša, kuge ili drugih nedaća, dostojanstvenošću kod primanja nadbiskupa ili providura. U tim obredima sudjelovali su aktivno i građani, članovi dviju bratovština. One su, doduše, bile crkvene, ali su se brinule za svoj oltar, gradile ga, uređivale, što svjedoče sačuvani srebrni predmeti u Zbirci. Građani su podigli Gospin mramorni oltar i pomogli izraditi bogati njen okvir. Bratimi su organizirali propovijedi kroz korizmu pa i advent i tako se utkali u život grada i doprinosili barokno-kršćanskoj atmosferi s dosta mističnosti, ispunjenoj strahom od Božjeg suda i pakla.

Franjevci, međutim, nikli iz naroda, suživljavali su se s problemima varošana i seljaka i nametali im svoje vjersko tumačenje. To se može pratiti u propovijedima, napisanim crno-bijelom tehnikom, omiljenom u baroknom vremenu. U njima su se doticali i društvenih nepravdi, osobito lihvarstva i prijevara u trgovini. Socijalne razlike za njih su bile prirodne, prigoda da se pokaže ljubav i velikodušnost prema siromasima.<sup>8</sup>

U samostanu su franjevci držali »gramatičku« školu, po nekoliko mladića, kandidata za redovništvo a vjerojatno su poučavali i pojedine dječake

<sup>6</sup> K. Jurišić, O. fra Jeronim Filipović, Sinjska spomenica, Sinj 1965, 257—278; J. Šetka, O. fra Petar Knežević, isto, 297—306.

<sup>7</sup> J. A. Soldo, Glazbena ostavština 17. i 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Splitske provincije, u: Glazbeni barok u Hrvatskoj, Osor 1989, 130. i sl.; M. Demović, Solo skladbe u kantualima Petra Kneževića, isto, 167. i sl.

<sup>8</sup> K. Kosor, Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika, Kačić 16/1984, 123—140; J. A. Soldo, Djelovanje franjevaca Provincije presv. Otkupitelja kroz 250 godina (1735—1785), Kačić 17/1985, 244. i sl. Filipović ovako piše: »Bog hoće da je na svitu bogati, i ubogi... Neka je među njima sjedinjenje. Bogati imaju potrebu od ubogara neka imaju komu njihovu ljubav pokazivat, dajući im ono što jim je od potrebe. Ubogi imaju potrebu od bogatih, da po njima ranu primu, i tako da jim njihovu harnost, i ljubav pokažu. Da budu svi jednako bogati, ili, jednako ubogi, kako bi sve se ovo moglo pokazat?« Slično su i drugi razmišljali. Knežević u jednoj pjesmi ova opominje:

»Nemoj cvilit ubožara,  
Komu lasnost srce para,  
Po pravda ga potežući  
I kruh njemu otimljući.«

bogatijih varoških obitelji.<sup>9</sup> Uprava Provincije odredila je 19. travnja 1743. u Sinju redovnika za učitelja svjetovne djece. Sredinom 19. stoljeća (1758) osnovano je u Sinju središnje provincijsko učilište praktične bogoslovije za osposobljavanje župnika. Godine 1771. obnovilo se u Sinju učilište moralke. Te škole, kao i opisani rad, nametao se varošima, ali je izazivao pojedince protiv dominacije vjerski orijentiranoga kulturnog života.

### *Lovrićev napad*

Protiv duhovne nadmoćnosti franjevac ustao je mladi Ivan Lovrić (umro 1777), jedini sinjski student, koji je osnovna znanja vjerojatno stekao u samostanu.<sup>10</sup>

Lovrić nije samo ispravljao geološke netočnosti Alberta Fortisa, nego je opisao zaostalost seljaka.

Zadojen idejama prosvjetiteljstva i racionalizma, Lovrić je mislio kako je glavna zadaća »pametnih« svećenika da s naprednim građanima prosvjetle narod. Međutim, neznanje a time i zapuštenost izvirala je više zbog lošega ekonomskog stanja seljaka nego nepostojanja škola koje je mogla otvarati samo država a ona nije za to marila.

Lovrić je, zapravo, ustao protiv dominacije crkvnjaka u duhovnoj sferi vjerujući da bi racionalistički pristupi uspješnije od »aristotelizma« rješavali probleme. Stoga su mu prigovori upućeni svećeničkoj kulturnoj nadmoći kako katoličkoj tako jednako i pravoslavnoj. Kod njega je postojao mladenački ponos mjesnog nadmetanja njegove tada najbogatije obitelji u Sinju s fratrima tim više što je vidio uspjehe od nabavljenih poljoprivrednih strojeva iz Lombardije, nadajući se dobiti od rudnika, što je obitelj financijski iscrplo.

Ipak, Lovrić nije postigao veći uspjeh u sitnvaroškoj sredini jer mu je knjiga bila napisana talijanski koji je malo tko znao. Osim toga umro je niti godinu nakon njena tiskanja, šteta, jer bi sigurno, učen i prodoran duh, mnogo dobra učinio ne samo na liječničkom polju. Ovako je više poznat po opisu hajdučkog života Sočivice nego po svome prosvjetiteljskom radu. Njegova knjiga ipak nije samo mladenački bunt, nego prvi pokušaj stvaranja »civilne« kulture nasuprot samostanskoj. Lovrić se družio s Josipom Offnerom koji ga je odvrćao od pretjerane kritike Fortisa i klera. Njegovu kuću je posjećivao liječnik i glazbenik Julije Bajamonti koji se kao i Lovrić negativno odnosio prema Kačićevim pjesmama. Jednako je kasnije Ivan Katalinić u Lovrića kući ispisivao svoje memorije.

Ivanovo pisanje nije djelovalo na odnose Lovrića i franjevac. Jedan njihov član bio je franjevac a neki fratar sastavio je latinski natpis na vratima obiteljske kuće kao i epitaf na grobu Ivanova strica Antuna (1783).

<sup>9</sup> J. Brkan, Školovanje kandidata Provincije presv. Otkupitelja u XVIII stoljeću, Kačić 16/1984, 7—58.

<sup>10</sup> Vidi: Zbornik Cetinske krajine 1/1979. koji je cijeli posvećen Lovriću (Ivan Lovrić i njegovo doba).

Još jedan učenjak izišao je moguć iz sinjske samostanske osnovne škole, splitski kanonik Anđeo dalla Costa, pisac prve knjige crkvenog prava na hrvatskom jeziku.<sup>11</sup>

### *Vrijeme snalaženja*

Nakon pada Mletačke Republike (1797), prve austrijske (1797 — 1805), francuske vladavine (1805—14) te konačno austrijskoga vladanja (1815—1918) građanske snage u Sinju su se izmijenile. Stare serdarske i harambaške obitelji prestale su biti nosioci javnih poslova tako da i viceserdari postaju građani, pa i stranci.<sup>12</sup> Načelstvo i činovničke službe preuzimaju uz strance i sinjske obitelji kao Buglian (za razliku od kasnijih Buljana), Opara, Su-rich, Tripalo, Suich, Maganić i drugi. Većina su bili trgovci i obrtnici.

Starim harambaškim obiteljima ostala je uspomena na staru slavu obnavljanjem Alke (1818).<sup>13</sup>

Nekako tada se pojavljuju obitelj Buglian »Križan« i urar Radonić, načelnik za francuske uprave. Međutim, dok su nasljednici Radonića ostali u granicama zlatarskog zanata, Vincenzo i Antonio Buglian postali su ne samo veleposjednici nego i važne osobe u društvenom životu varoši.<sup>14</sup>

Obojica Bugliana mnogo su učinila za Sinj, slično kao i autonomaš Bajamonti u Splitu. Vincenzo je sadio stabla murava po Krajini, bavio se bakologijom i unapređivao poljoprivredu, Za njega je podignut most na Hanu (1849). O svom trošku uredio je na Kamičku »palacinu«. U prizemlju je bila kolarsko-kovačka radionica kao neka škola za obrtničku mladež (kasnije vatrogasno društvo). Na katu je bila dvorana za priredbe i ples za oko 150 osoba. To je bilo prvo sinjsko kazalište u kojem su nastupali i domaći amateri, ali i strane grupe na talijanskom jeziku, zvane »Matuci«.

Njegov sin Antonio kao načelnik dao je sagraditi most na Trilju (1851), doveo vodu iz Šimčevih kuća na trg (1852), popločao s obje strane trg (1853), doveo oplemenjenu pasminu konja i državnih pastuha (1858). Antonio je tri godine studirao akademiju u Mlecima. Engleski putnik A. A. Paton<sup>15</sup> piše kako je u salonu njegove kuće vidio Levijevu gozbu od Paola Veronesea, vjerojatno dobru kopiju. Inače ugodno ga se dojmio taj čovjek, njegova širina kulture, sakupljačka strast, osobito za numizmatiku. Bez obzira na pripadnost autonomašima, dio njegova blaga, osobito nekoliko rijetkih knji-

<sup>11</sup> S. B. Vučemilo, Anđeo dalla Costa i njegov »Zakon czarkovni«, Zagreb 1978.

<sup>12</sup> Vidi: Almanaco provinciale della Dalmazia pel' anno 1822, Zadar 195. i druga godišta. Godine 1822. bili su viceserdari u Sinju Filip Bilic i u Voštanima Ante Grabovac, a godine 1823. Pavao Gorda u Sinju te za Voštane Antun Šupuk itd.

<sup>13</sup> Š. Jurić, Dokumenti i književna građa o sinjskoj Alki, Split 1988.

<sup>14</sup> N. Gabrić, Dva nepoznata numizmatičara XIX. stoljeća iz Sinja, Kačić 7/1975, str. 137—154; L. Fore, Vincenzo Buglian, Zadar 1849.

<sup>15</sup> A. A. Paton, Highlands and island of the Adriatic including Dalmatia, Croatia and the Southern Provinces of the Austrian Empire, vol. II, London 1849, 7—8.

ga, završio je u franjevačkom samostanu, jer tada nije olako dolazilo do društvenoga ili vjerskog prekida među političkim protivnicima.

U tom razdoblju nisu franjevci izgubili vjerski utjecaj, ali nisu se ni isticali. Svetište pod utjecajem jozefinizma, s poznatim slabljenjem pobožnosti prema Bogorodici, gubilo je djelomično sakupljačku snagu koju je u 18. stoljeću imalo. Putopisac Yriarte opisao je svoj doživljaj žena oko Gospina oltara uspoređujući ga s mističnom u crkvama Andaluzije.<sup>16</sup> Na to je djelomično utjecao sposobni Sinjanin fra Josip Glunčević do kojega je jednako držao maršal Marmont kao što ga je poštivala austrijska vlast a narod ga smatrao svecem.

Slabljenje redovničke zajednice počelo je još od mletačke zabrane pri-manja mladića u red (1768), ali još više zbog uvođenja jozefinizma i uređe-nja škola po državnim propisima.

Tek nakon Napoleonova pada Austrija je počela svojim reformama, me-đu kojima je bilo i osnovno školstvo (1817. i 1823). Godine 1830. u Sinju je osnovana elementarna škola s provizornim učiteljem fra Blažom Mirčetom kojeg je zamijenio don Antun Simunić.<sup>17</sup> Godine 1867. muška škola je podig-nuta na četverorazrednu, a godine 1850/51. osnovana je ženska (šk. g. 1869/70. bilo je samo 11 učenica). Tek pobjedom narodnjaka, u godinama 1871/72. ustanovljeno je više škola po selima. Tih godina su župnici, pa i franjev-ci, imali važniju ulogu u njima kao direktori, predavači ili članovi školskih odbora. Pobjedom liberala u Austriji, ta uloga pomalo prestaje.

Nakon povratka ustavnosti u Austriji (1860), ustao je mlađi građanski sloj na čelu s obitelji Tripalo, Masovčić i Jerković inače iz Imotskog. Kako su protivnici narodnjaka — autonomaši predvođeni Buglianom i činovništvom uz podršku službenih vlasti — bili jaki, narodnjaci su težište na izborima stavili na bogate seljake jer su bili pod utjecajem župnika, tako da je prvi narodni zastupnik u Sinju (1868) bio Nikola Vidić, bogati seljak iz Lučana,<sup>18</sup> nešto kasnije dr. Ante Tripalo (1870).

Toj borbi prethodilo je sjedinjenje srednjih franjevačkih škola u Sinju šk. g. 1854/55. koja je neko vrijeme postala državna (1871—82) a zatim po-novno privatna.<sup>19</sup> Njena važnost bila je što je to prva srednja škola u Dal-maciji s hrvatskim nastavnim jezikom. To je uviđala i sinjska općina. Stoga joj je pružala pripomoć prema svojim mogućnostima, nekako do godine 1930.

O ulozi franjevacu oko pobjede narodnog preporoda mnogo se pisalo, kao i o njihovim zaslugama u borbama oko ponarođenja općina.<sup>20</sup> Ovdje bismo

<sup>16</sup> Yriarte, n. dj., 188.

<sup>17</sup> Almanaco..., n. dj.; P. Bezina, Pučko školstvo i franjevci..., Split 1987, 25. i sl.

<sup>18</sup> K. Kosor, Sinjski franjevci u borbi za narodni preporod u Sinju i Ceti-ni od 1860. do 1870. godine, Sinjska spomenica, Sinj 1965, 189—240.

<sup>19</sup> S. Petrov, Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Sinjska spomenica, n. dj., 177—188; P. Bezina, Srednje školstvo u Franjevačkoj provinciji presve-tog Otkupitelja (1735—1920), Split 1989.

<sup>20</sup> N. Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dal-maciji, Zagreb 1980; J. A. Soldo, Uloga franjevacu Provincije presvetog Otku-pitelja u borbama za ponarođivanje općina u Dalmaciji, u zborniku: Dalmacija 1870, Zadar 1972, 273—287.

naglasili da je škola pomogla podizanje obrazovanja građanske djece jer se velik broj učenika nije odlučivao za redovništvo, niti za svećenički stalež.<sup>21</sup> Mnogi od sinjskih dječaka nakon završetka srednje škole nastavio je školovanje na višim školama pa i sveučilištima. Time se stvarao i tu sloj intelektualaca od kojih spominjemo odvjetnika Petra i Antu Tripala, odvjetnika Augustina Masovčića,<sup>22</sup> liječnika Uroša Masovčića, nadučitelja Jozu Vrdoljaka, advokata Antu Sesardića.

Osnivanjem »Narodne Cetinske Čitaonice« (1867) kao i autonomaske »Società Armonia« (1873) stvorena su nova žarišta okupljanja ali i ukrštavanja raznih mišljenja jer je prva bila predstavnik narodnjaka a druga autonomaska (prije »Casino«). Kako su njihove prostorije bile na trgu jedna prema drugoj, dolazilo je do fizičkih obračunavanja, tipičnoga sitnovaroškog načina političkog uvjeravanja, čega su bile pune i novine. Ipak, čitaonice su stvarale aktivniji društveni život izvan crkve jer je prije bio neznatan. On je, doduše, počeo s Buglianovim kazalištem ali na talijanskom, dok su Gimnazija i Čitaonica nastupale na hrvatskom, svakom shvatljivom programu. Time se učvrstilo »civilno« kulturno gibanje koje će s vremenom sve više obuhvaćati građane.

U tisku se spominje kako je nakon izbora godine 1865. svirala duhačka glazba. Je li to bila nekakva u Sinju skupljena grupa amatera, teško je znati, vjerojatnije da je dovedena iz Splita. Međutim, godine 1873. u Sinju je postojala »Banda musicale« s osam glazbara pod vodstvom Lovre Dalbella, bez pravila.<sup>23</sup> Ona se kasnije pretvorila u »Sinjsku vilu«, koja »pri svakoj svećkovini podaje Sinju lik uljudbe i napredne varoši.«<sup>24</sup> Tome je pridonijela i Gimnazija s akademijama u raznim priredbama. Godine 1881. u mjesecu srpnju stvoreno je i građansko glumačko društvo. Ono je za svetkovinu Sv. Braće izvelo u novoj kući Masovčića dramu »Zvonimir kralj hrvatski.«<sup>25</sup> Takvih priredaba bilo je više i one su trajale cijeli dan, u crkvi, po ulicama, u Gimnaziji, zabavom uvečer s vatrometom ili predstavama. Sudeći po možda pretjeranim pohvalama u novinama, one su bile na tada mogućoj umjetničkoj razini i sigurno spontane.

Naprotiv, upravitelj Gimnazije Ante Konstantin Matas u jednom govoru<sup>26</sup> tužio se na pjevanje i sviranje u crkvi slijepca Duje Manzana tražeći

<sup>21</sup> N. Stančić, Odnos socijalnog porijekla i izbora svećeničkog odnosno svjetovnog zvanja kod učenika franjevačke gimnazije u Sinju (1854—1864), Hist. zbornik 29—30/1976—77, 319—330.

<sup>22</sup> A. Masovčić, Manuale pratico sui libri fondiarii..., dio 1—2, Zadar 1877.

<sup>23</sup> L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia, III/1873, 335.

<sup>24</sup> Katolička Dalmacija, 11/1880, br. 81, 5. studenog, dodatak, 5.

<sup>25</sup> Katolička Dalmacija, 11/1880, br. 42, 9. lipnja, 2. Nastupili su: Josip Bilčić (kralj Zvonimir), Josip Vrdoljak (ban Petar), Toma Stuparić (ban), Milica Dedić (Ljeposlava, kći bana Petra), momče Filip Grubišić (Radovan, sin Zvonimira), Ivan Dedić (knez Mutimir), Šimun Vezilić (Klonimir). Dobro su izvršili svoj zadatak: Placida Galatija (Dragojla), Franjo Macoko (Glaviša, sinovac kraljev), Ante Brajčević (Boleslav, župan), Ivan Kalafatić (Lapčan), Stjepan Midenjak (satnik).

<sup>26</sup> S. Petrov, Ante Konstantin Matas, Izvještaj u šk. g. 1939.—40, Sinj 1940, 24—25.

da se tome posveti više pažnje, što se nastupom fra Ivana Barbića neko vrijeme i popravilo, ali kratko. Tek dolaskom Ivana Ocvirka neposredno pred rat stanje se poboljšalo. Inače, Manzan je poznatiji po »Pismi od šale...« koju je za pozornicu priredio Petar Marković.<sup>27</sup> Izbore su pratile pjesme u desetercu koje su čitali osobito seljaci i bile su dobar način izbornih borba.<sup>28</sup>

U drugoj polovici stoljeća kulturna snaga bili su ponovno franjevci, osposobljeni nastavnici u Beču a kasnije u Zagrebu. Plod njihova rada bio je velik što dokazuje sačuvani materijal u Zbirci (paleontološki, mineralni, arheološki, herbarij iz godine 1874. botaničara Ljudevita de Rossia).<sup>29</sup> Osim toga, oni su pisali članke po časopisima o hrvatskoj povijesti, zemljopisu, o književnosti i arheologiji.<sup>30</sup> Crkvenim pitanjima bavio se fra Ivan Marković koji je napisao prvu povijest Sinja na hrvatskom jeziku. Marković je bio povučeni redovnik i nije ulazio u varoški javni život.<sup>31</sup> Svi su ga Sinjani poštovali, ali on nije toliko djelovao na društvena razmimoilaženja, nastala krajem 19. stoljeća.

S materijalnim jačanjem počela je i u Sinju veća građevinska djelatnost, tako da je od godine 1850. do oko 1890. podignuto oko 105 novih kuća, a 49 popravljeno a i »na više podignuto«. <sup>32</sup> Od tih su se isticale zgrada suda s javnom česmom Petrovac (po Petru Tripalu, 1878), »palača« na istočnoj strani trga za potrebe Gimnazije ispred koje je podignuta nova česma (1853),<sup>33</sup> postavljeni željezni ferali, na zapadnoj strani trga kamene kuće obitelji Masovčić i Tripala. Osobito se isticala Tripalova palača ispod crkve. Na početku »Splitske ulice« popravljena je stara kuća Dedića i podignuta Suicha s ukusno profiliranim prozorima, ispod Sinja prema polju režija duhana i druge. Navrh trga, kasnije u doba borba, podignuta je kuća dr. Masovčića, ali kako su oko nje bile zemlje Tripala, njegovog političkog protivnika, kuća se morala dignuti u visinu. U »Livanjskoj ulici« bile su znatnije zgrade kao pošte, obitelji Milunović a pri dnu vrt Bugliana postao je općinski perivoj u kojem su se održavali promenađni koncerti duhačkih glazba. S kasnijim gradnjama kasarne (1901), novog sjemeništa (1908) i drugih obiteljskih kuća ulice su se uglavnom popunile. Mogli bismo još nadodati da su se krajem stoljeća uredili donekle ulični kanali, dovela voda iz Kosinca i sagrađena uskotračna željeznica Split—Sinj (1903), poznata pod nazivom »Sinjska rera«.

<sup>27</sup> D. Manzan, Pisma od šale svrhu događaja koji se dogodi među Dujom Manzanom i Matom Kekezom prizivkom Manistrom, Sarajevo 1907.

<sup>28</sup> V. Šalinović, Pisma o sinjskim izborima miseca ožujka 1868, Zadar 1869.

<sup>29</sup> N. Gabrić, Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju, Sinjska spomenica, n. dj., 241—256.

<sup>30</sup> To su bili: A. K. Matas, Š. Milinović, P. K. Bačić.

<sup>31</sup> M. Šetka, O. fra Ivan Marković, Sinjska spomenica, n. dj., 307—314.

<sup>32</sup> Marković, n. dj., 72.

<sup>33</sup> Lujo Dalbello (umro 1889) ostavio je dva spisa o izgledu Sinja od g. 1910. do 1918. te do 1941. Jedan primjerak se nalazi u rukopisima Knjižnice franj. samostana, neregistrirani materijal.

Izgled Sinja uglavnom je ostao isti do kraja drugoga svjetskog rata jer je malo sagrađeno kasnije (katolički dom, pravoslavna crkva, kuća Severa Varde, Dušana Tripala, Mirkovića, Uge Dalbela i još po koja obiteljska zgrada te zvonik samostanske crkve).

### *Razdoblje kriza*

Krajem 19. stoljeća otvorio je Jozo Milun kavanu »Cetina« (kasnije Niko Prolić) u kojoj su se sastajali bogatiji Sinjani. Kao i drugdje, kavana je igrala i društvenu ulogu. Tako je na trgu postojala i druga, jednostavnija, kavana Šime Treka u kojoj su se sastajali siromašniji građani i radnici. Kod Lole Čuka, navrh trga ili u drugim gostionicama, kojih je bilo više, sastajali su se ljudi po zanimanjima tako da su se kod Jelavića u Vrličkoj ulici sastajali činovnici a u »Lovačkom rogu« Nikole Romca mesari pa i seljaci.

Još jedna novost bila je važna. Naime, oko godine 1912. u prizemlju kuće Trifuna i Miloša Pazinovića otvorena je prva kinodvorana. Da bi se za nj znalo, na vrhu trga na kuću Dalla Costa bio je svijetleći natpis »Kinomatograf Cetina« koji je svijetlio kad su se predstave davale a ujedno je bila osvijetljena i ulica. Tako se mas-medij nametao vanjskom reklamom, što je bila novost. Tome bismo nadodali i početke zanimanja za nogomet a i za tjelesne vježbe u »Hrvatskom sokolu«.<sup>34</sup>

Dok je utjecaj svjetovnjaka — intelektualaca jačao, franjevci su od kraja 19. stoljeća slabili zbog unutarnjih previranja u Zajednici. Intelektualci i bogatiji građani od umjerenog liberalizma, kojeg je bilo i kod narodnjaka, djelomično su prelazili naprednjacima ili još više demokratima.

Pobjeda narodnjaka djelovala je na uzdizanje prosvjete, uređenje grada pa i građanske djelatnosti. Upravljanje narodnjaka sigurno nije bilo besprijekorno te se i u Sinju pojavljuju novi politički pravci protiv vladavine Tripala koji su općinu vodili preko 30 godina. Bogatstvo obitelji Tripalo izazivalo je zavist, ali sukobi su nastajali zbog mlinica na Cetini i »muš« u polju. S jedne strane pojavljuju se početkom 20. stoljeća pravaši s mlađim, srednje bogatim građanima Masovčićima, Stuparićima, Sesardićima, Vrdošnjacima, obrtnicima i svećenstvom, s druge strane demokrati s protuvjerskim natruhama, dok se Tripalići okreću, pod utjecajem zeta dr. Luje Mazzija, demokratima i suradnji s vrličkim Srbima (Kulušić) a time i prema stvaranju nove države izvan Austrougarske Monarhije.

I u Sinju su nastajale žestoke borbe između stranaka, u nauci još neistražene. Bogatiji Sinjani osnovali su »Hrvatski sokol« s duhačkom glazbom u demokratskom duhu.<sup>35</sup> U početku su se sastajali u zgradi općinskog kazališta (»palacina«), ali kad su pravaši pobijedili (1907), morali su misliti na novu zgradu »Sokolanu« — koju su konačno godine 1913. podigli. Početkom rata zgrada je zatvorena a društvo zabranjeno, dok su glazbeni instrumenti predani (1915) vojnoj glazbi 22. pješačke pukovnije.

<sup>34</sup> M. Perić, Povijest sporta Cetinske krajine, Sinj 1989.

<sup>35</sup> Zbornik: Spomenica — izdalo Sokolsko društvo u Sinju prigodom proslave dvadesetgodšnjice, Split 1925.

I s crkvene strane počinje intenzivnije osnivanje društva (Kongregacija Gospe Sinjske, 1909).<sup>36</sup> Od osobita značenja bilo je ustanovljenje duhačke glazbe uz općinsku pomoć (1913—14). Oko dvadeset mladića »sve od motike, blanje i čekića« 1. lipnja 1914. spustilo se s »Grada« svirajući ulicama i pred općinom izvelo hrvatsku himnu. Te su se dvije glazbe natjecale na trgu, svaka pred svojom čitaonicom. Ipak je fratarskoj glazbi, piše Dalbello, bilo bolje jer je stajala u zavjetrini i nije joj smetala bura.

Za osnivanje glazbe Gospe Sinjske bili su zaslužni pravaši koji su pobijedili na izborima godine 1907. zahvaljujući svećenstvu i seljacima. Kasnije u borbama za općinu, za poslanike u Pokrajinski sabor (Zadar) kao i za Carevinsko vijeće svećenstvo se sve više angažiralo, osobito fra Mijo Kotaraš, inače rodom Srbin, tako da se između velikog broja varošana i pravaša stvarao jaz. Izbori su praćeni sitnim borbama, proglasima, pjesmama u desetercu.<sup>37</sup> Kroz te izbore sve više je ulazio u javni život sinjsko-cetinski seljak za kojeg su se borile obje stranke a u čemu je svećenstvo bilo uspješnije. Te su borbe odvajale dio varošana od samostana.

### *Polarizacija snaga*

Polarizacija snaga nastavila se u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918). Manje-više sve političke snage tijekom prvog svjetskog rata uvidale su da bi za Hrvatsku bilo dobro stvaranje zajedničke države na jugu Monarhije i konačno izvan nje. Jedan od glavnih aktera u danima promjena bio je Marko Buljan, predsjednik Narodnog vijeća u Sinju.

Neposredno nakon rata demokrati ili radikali smatrali su, na čelu s Prvislavom Grizogonom, kako je nova situacija isključivo njihova pobjeda. Onj su napadali fratre o čemu bi trebala posebna studija. Malovaroške novine »Obad« ili »Cetinski glasonoša« nisko su udarali na borbenog Kotaraša i njegove pomagače, osobito tada mladog Šimu Strukana.

Kotaraš je okupljao sitno građanstvo kao braću Kokiće, Veziliće, Poljake, Milunoviće, Božu Vučkovića i seljake u Hrvatsku pučku stranku (1919) pod geslom »Hrvatstvo, križ i plug«, kao i u Hrvatsku seljačku zadругu. Pučka stranka bila je za jedinstvo troplemenskog naroda kojemu se, međutim, ne smije nametnuti nacionalno jedinstvo (unitarizam), nego pripustiti da se to ostvari prirodnim putem. Stranka je posebno bila aktivna u Sinjskoj kra-

<sup>36</sup> Pravila Kongregacije »Gospe Sinjske« ustanovljene dne 20. svibnja 1909. u Sinju..., Split 1909.

<sup>37</sup> Pjesme iz godine 1907; Izborna budilica, Spljet 1907; Težački sin, Prid izbore za carevinsko viće g. 1907; Biračim Sinjsko-Vrličkog kotara, Split 1907 (dva izdanja); Iskra svjetlosti u moru tmine. Sinjske izborne crtice 1907. god., Spljet 1907; Cetinski guslar, Pisma za cetinskog težaka kako će se vladati o odabiranju zastupnika, Split 1907; Prološki vilenjak, Posljednji trzaji cetinskog silnika, Split 1911; Istinit spis kao novine objavljene težačkom narodu Sinjsko-cetinske krajine, Split 1907; Prološki vilenjak, Zapad zvezde sretnice cetinskog paše na 19. lipnja 1911, Šibenik 1911.

jini tako da je godine 1919. Petar Rogulja pisao kako je Kotaraš »jedina aktivna moć«. Kotaraš se sa svojim pristalicama borio i po ulicama varoši u vrijeme pritiska ORJUNE.<sup>38</sup>

Zbog jakog pritiska radikala uprava Provincije nije željela prihvatiti javnost Gimnazije te je Sinj dobio »Nepotpunu nižu samoupravnu gimnaziju« (1922) koja je postala potpuna »Državna realna gimnazija« (1933) na kojoj je djelovao niz vrijednih profesora (Kolendić, Katić, Foretić i drugi). Osim nje djelovala je i zanatska škola (1925).

U životu varoši velik utjecaj je imao »Sokol«, obnovljen godine 1918. s bolje uređenom zgradom i dvorištem. U njemu su se okupljali Sinjani, neki kao uvjereni jugoslaveni, drugi zbog službe a neki iz ljubavi prema tjelovježbi. Osim gimnastike, društvo je imalo zbor i glazbu koju je neko vrijeme vodio Ocvirk. Oko kulturnog programa mnogo je radio Petar Marković tako da se izvelo nekoliko opereta, dosta komedija i drama, organizirao komorni orkestar a neki su nastupali solo-popijevkama. Iz tog kruga je izišao pjevač i pjevački pedagog Petar Marković Šilan.<sup>39</sup> Inače Sinjani su tada dosta čitali, doduše, više romane »Zabavne biblioteke« nego klasičnu književnost.

Bogatije obitelji održavale su kućne glazbene sastanke u salonima ukrašenim uglavnom realističkim portretima kao kod Tripala ili Varde.<sup>40</sup> Na takvim skupovima nastupala je gđa Milena Matulić koja je poučavanjem klavira dosta zadužila Sinjane. Zanimljivo je što je u Sinj prispjela operna pjevačica Ida rođena Marteloni. Nju je u Rusiji (Tbilisi) upoznao i oženio se njome Ivan Banić, član dioničkog društva ciglane u Ruduši, doveo u Sinj gdje je povučeno živjela. Bogatiji slojevi između rata odvajali su se od običnog građanina zabavama, teniskim igralištem u Tripalovoj »Kuli«, natjecanjem u konjičkim trkama koje je općina organizirala uz dobre nagrade, dok je viteška igra Alka ostala općenarodna. Bogatiji građani i seljaci, pa i samostan, držali su i zbog nje konje jer i to je bila neka vrsta natjecanja za društveni prestiž. Kultura života bogatijih bila je na primjerenoj visini. Još prije rata obitelj Tripalo držala je stručnog vrtlara (Devetak) s posebnom kućom za zimovanje egzotičnog bilja među kojima je bilo čak i orhideja. Isto je bilo u kući bogataša Daneka koji se zbog zdravlja nastanio u Sinju i sagradio kuću s ukrasima u stilu secesije a od kojeg je Varda kupio tu kuću s lijepo uređenim vrtom. Jednako su Buljani imali vrt pred

<sup>38</sup> J. A. Soldo, Djelovanje franjevacu Provincije presvctog Otkupitelja kroz 250 godina (1735—1985), Kačić 17/1985, 297—300.

<sup>39</sup> Među sokolašima može se odvojiti učitelj Josipa Boka koji je mnogo pisao po raznim časopisima u duhu jugoslavenstva ali i o liberalnim pogledima u pedagogiji, vidi: A. J. Soldo, Boko, Josip, Hrvatski biografski leksikon, sv. 2, Zagreb 1989, 104.

<sup>40</sup> Ivna Deldum sastavila je diplomski rad »Slikarska baština Sinja« i jedan primjerak čuva se među rukopisima Knjižnice franjevačkog samostana Sinj. Među njima su slike: S. Bakovića, J. Plančića, Č. Bona-Simonelli, E. Vidovića, iz ateljea Weissenstein Pragae, D. Levorati, A. Bogdanovich, ali nema portrete iz kuće Severa Varde, Ivana Simirića iz Zadra. Taj fond koji nije toliko brojan a ni vriedan, danas je mnogo veći.

vilom Verom ili oko Krunova dvora (Tripalo) na Goručici koju je naslikao Emil Letoschek. Njih su slijedili srednje bogati građani kao Vrcan, Vulčići, Dalbello, Čatipovići, Miluni, Milunovići i drugi od kojih su se neki ekonomski ojačali marljivim radom.

S druge strane, jer su vidljiva dva pola u životu varoši, oko franjevac a dalje se održala glazba. Ona je svoj najveći domet doživljavala pod teškom ali stručnom rukom Ocvirka kad je nastupala i drugdje, kao na Euharistijskom kongresu u Zagrebu (193 ). Nasuprot »Sokolu«, stvaraju se i društva među kojima se isticao »Orao«. <sup>41</sup> U Sinju je sagrađen i »Katolički dom« u kojem se organiziraju slični nastupi kao i u »Sokolani« sa sličnim umjetničkim dometom bilo ženskog zbora »Zora«, tamburaškog zbora ili glumačke družine te raznih predavanja. U crkvi je godine 1929. osnovan zbor Sv. Cecilije s dobrim nastupima a okupljao je građane bez obzira na političku pripadnost. Uopće rečeno, politička opredijeljenost nije mnogo zadirala na vjerski život tako da su dobri katolici, kao npr. Sever Varda ili Vice Grabovac, bili vatreni jugoslaveni, jer su se u crkvama održavala »blagodarenja« a nastupi propovjednika nisu bili politički obojeni. Osim toga, »fratarska« stranka Šestojanuarskom diktaturom (1929) prestala je i nije se obnovila. Narod je uglavnom prešao u Hrvatsku seljačku stranku.

Djelovanje obiju srednjih škola nije bilo značajno u javnom životu jer su u pravilu bile apolitične. Nešto više okupljale su se vlasti, građani i činovnici na zrinjsko-frankopanske proslave ili pak kad bi u Gimnaziji iz Francuskog instituta (Zagreb) predavači govorili o francuskoj kulturi. I vojska je stvorila svoju duhačku glazbu a nekako pred rat i orkestar s kojim je dobro surađivao kapelnik fra Ivan Glibotić.

Uz te dvije polarizacije, pojavila se još u vrijeme Austrougarske socijalistička ideja. Ona nije bila jaka jer nije bilo radništva. Tek kasnije, stvaranjem manjih poduzeća, došlo je do pristalica socijalizma te je godine 1920. stvorena Komunistička partija. Kasnije, nakon godine 1932. jačaju se i socijalističke ideje i među Sinjanima, osobito među omladinom pa i iz bogatijih obitelji. Uspjeh socijalista zasluga je i vješta agitatora Vice Buljana. Njihova snaga jača i godine 1940. s HSS ušli su i u »crvenu općinu«. <sup>42</sup>

I tako se u varoši Sinja prožimlju razni kulturni i politički utjecaji. Oni se sukobljavaju ali ostaju bez jačih sinteza. Varoš je ostala u granicama sitnovaroškim do posljednjeg rata u kojima su se isticali pojedinci. Sinj je ostao središte koje je živjelo od osrednjosti, na osnovama senzacija i naturene kulture. Možda u tome i jest draž malih mjesta.

<sup>41</sup> 22. do 24. kolovoza 1924. održan je u Sinju orlovski zbor u kojem je sudjelovalo oko 500 članova, tri duhačke glazbe i preko 3000 osoba, vidi: Narodna straža 4/1924, br. 30, 31. kolovoza 1—2.

<sup>42</sup> O Komunističkoj partiji vidi: M. Perić, Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu, Sinj 1974, 24. i sl.

### Zusammenfassung

## WIDERSPIEGELUNG DER KULTURELLEN EINFLÜSSE IN DEM STÄDCHEN SINJ IN LAUFE DER LETZTEN 3 JAHRHUNDERTE

*Josip Soldo*

In der vorliegenden Arbeit stellt der Verfasser die urbane aber auch die gesellschaftlich-politische Entwicklung des Städtchens Sinj von 1686 bis 1940 dar. Im 18. Jh. wurde die Stadt stark von den Franziskanern beeinflusst, wogegen sich der Rationalist Ivan Lovrić energisch wandte. Im Laufe des 19. Jhs. entstand dann eine »weltliche« Kultur dank dem Einfluß der Beamtenschaft, ganz besonders der reichen Familie Buglian, die der politische Partei der »autonomaši« sehr nahe stand. In den Wahlkämpfen, an denen beide großen politischen Parteien, die »narodnjaci« und die »autonomaši« lebhaft teilnahmen (wobei sich die letztgenannten der Unterstützung der offiziellen Stellen erfreuten und dadurch viel stärker waren) richteten die »narodnjaci« ihr Hauptaugenmerk auf die wohlhabenden Bauern, weil sie ihrerseits unter dem Einfluß des Pfarrers standen. So kam es, daß zum ersten Volksvertreter in Sinj im Jahre 1868 Nikola Vidić, ein reicher Bauer aus dem Dorf Lučani, gewählt wurde, erst etwas später (1870) übernahm Dr. Ante Tripalo diese Aufgabe.

Diesem Kampf ging die Vereinigung der Franziskanermittelschulen in Sinj im Schuljahr 1854/55 voran; die neue Schule war eine Zeitlang verstaatlicht (1871—1882), dann aber wieder Privatschule. Ihre Bedeutung ist darin zu sehen, daß das die erste Mittelschule in Dalmatien war, in der die Unterrichtssprache kroatische war. Die Wichtigkeit dieser Tatsache sah auch die Gemeindeverwaltung von Sinj ein und gewährte der Schule je nach Möglichkeit Unterstützung, so etwa bis zum Jahre 1930. Aus diesem Gymnasium gingen auch die ersten Intellektuellen hervor, die dann weiterstudierten. In den zu der Zeit eröffneten Lesenhallen entstand eine außerkirchliche gesellschaftliche und kulturelle Atmosphäre, es wurden weitere Schulen in der Stadt und den umliegenden Dörfern eröffnet, ferner ein Blasorchester und Laienschauspieltruppen gegründet.

Die schöne Eintracht wurde jedoch durch neue politische Strömungen, die Parteien der »pravaši« und der »demokrati« getrübt. Dadurch beginnt eine Polarisierung, nicht nur im politischen, sondern auch im kulturellen Leben. Diese Polarisierung wurde auch im Staate SHS (Serbien-Kroatien-Slowenien = Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg) fortgesetzt, mit dem jugoslawisch orientierten Sport- und Kulturverein »Sokol« (»Falke«) und dem eher kroatisch orientierten parallelen Verein »Orao« (»Adler«). Beide Strömungen konkurrierten auch auf kulturellem Gebiet mit relativ gutem Erfolg. Neben ihnen tritt auch die sozialistische Strömung auf, die seit dem Jahr 1932 stärker wird, und 1940 geht die HSS (Hrvatska seljačka stranka = Kroatische Bauernpartei) in die sog. »Crvena općina« (»Rote Gemeinde«) ein.

H I S T O R I J S K I  
Z B O R N I K

**IZDAVAČ:** Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR  
Mirjana GROSS, Zagreb  
Ivan KAMPUŠ, Zagreb  
Tomislav RAUKAR, Zagreb  
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK  
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR  
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:  
Savez povijesnih društava Hrvatske  
Historijski zbornik  
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:  
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik  
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.